

Kitâbü'l-Azîzî: (el-Memâlik ve'l-Mesâlik) Yollar ve Ülkeler Kitabı

Mühellebî, Çev. Murat Ağarı

İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2023, 172 sayfa, ISBN: 978-975-63-3654-0.

Kerem AÇIKKOL*

Tarih ilimi yalnız bir şekilde incelenemeyecek kadar geniş çerçeveyi kapsamaktadır. Pek çok ilim dalı tarih ilminin oluşumunda ve gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bunların başında kuşkusuz coğrafya ilmi gelmektedir. Coğrafi eserler dönemin coğrafyasını ve tarihini anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. Bu bilimle, tarihî ve coğrafi bilgilerin yanı sıra kültürel, antropolojik, etnolojik ve ekonomik bilgilere erişmek mümkündür. Dolayısıyla bu tarz eserler hem tarih hem de coğrafya çalışmalarının temel kaynaklarıdır. Bahsini edeceğimiz Mühellebî'nin eseri de tarihî kaynaklık yönüyle önemli bir eserdir.

Asıl adı *Kitâbü'l-Azîzî* olan kitabı neşreden Mühellebî, dönemin Fatımi Devleti'nde yaşamış bir coğrafyacı ve seyyahdır. Biyografik kaynaklarda onun hayatına dair kapsamlı bilgiler maalesef oldukça azdır. Mühellebî'nin eserlerini ve katkılarını Kâtip Çelebi, Ebül'l-Fida ve Yâkût el-Hamevî gibi önemli âlimlerin kitaplarında geçen bahislerde görmek mümkündür. Ancak doğrudan biyografisi hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Yeri gelmişken burada, eserin isimlerinden biri olan *el-Memâlik ve'l-Mesâlik*'ten bahsetmek gerekmektedir. *Mesâlik*, İslam ilimler tarihinde önemli bir ilim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Yollar, medeniyetleri birbirine bağlayan ve genişlemesini sağlayan önemli unsurlardır. Orta Çağ döneminin koşulları ve o zamanlarda bir yolun nasıl geçildiği düşünüldüğünde, bu ilim dalının

---

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, keremacikkol@gmail.com

Fas'tan Endonezya'ya kadar olan İslam coğrafyası içinde seyahat edecek insanlar için ne kadar kıymetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Kitapta bu ilmin ortaya çıkışıyla ilgili bahsedilen yer verilmiştir: (s. 15)

“Abbasîlerin en parlak döneminde mevkilerin isimleri, gelirleri, harcamaları, haraç, yollar sayesinde çok miktarda faydalı bilgiye sahip olan divan kâtipleri ve kitap yazarları sayesinde ortaya çıktı. İbn Hurdazbih'in berid teşkilatının sorumlusu olduktan sonra yazdığı 'Mesalik ve'l-memalik' adlı eseri bu ilmin başlangıcı kabul edilmiştir.”

Kitabın çevirisini yapan Murat Ağar, 1992 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinden mezun olmuş, aynı yıl Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak görevine başlamıştır. “Asr-ı Saadette Müslüman-Hıristiyan İlişkileri” isimli yüksek lisans tezinin ardından “Tarihi Coğrafyacılığın Doğuşu ve Gelişimi” isimli doktora tezini hazırlamıştır. 2017 yılında bu yana Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde dekanlık görevini yürütmektedir. Yazarın bu kitap dışında İslami coğrafya literatürüne ait pek çok eser neşri ve makalesi bulunmaktadır.

Kitap 7 ana başlık altında kaleme alınmıştır. Bunların 1'den 6'ya kadar olan kısmı *Kitabü'l-Azîzî* ve *Mühellebî* ile ilgili derlenen bilgileri ve çalışmaları içermektedir. Son bölümde ise kitabın bire bir tercümesine yer verilmiştir.

Kitabın ilk 3 bölümü, okuyucuya eserin orijinal çevirisini okurken yardımcı olacak bilgileri barındırmaktadır. 1 ve 2. bölümlerde ön söz ve kısaltmalar yer almaktadır. Özet kısmında yazar, Orta Çağ İslam coğrafyacılığı ve öncü isimlerinden kısaca bahsettikten sonra *Kitabü'l-Azîzî* ve *Mühellebî*'yi bu ilmin önemli bir parçası olarak konumlandırarak kitaba başlamıştır. 3. bölümde, kaynak eserin hangi metot ve tetkiklerle ele aldığı ve nasıl bir yöntem izlendiği açık bir şekilde belirtilmiştir.

Yazarın kitabın başında vurguladığı konulardan biri, *Mühellebî*'nin, Türk akademisinde pek bilinmemesidir. Yazarın tespitine göre, bunda yazarla ilgili kaynakların yetersizliği, eserlerinin bugüne ulaşamaması ve günümüz Türkçesine çevrilememesi etkilidir. Bu kısımda önemli iki kaynaktan bahsedildikten sonra çevirmen, yazardan hangi kaynaklarda nasıl bahsedildiğine kısaca değinmiş ve tercüme sırasında dikkat edilen hususlara değinmiştir.

4. bölümde yazarın hayatından -hakkında az bilgi olduğu için- kısaca bahsedilmiştir. Yine *Mühellebî*'den yararlanan bazı isimlerin burada zikredildiği görülmektedir. Bu bölümün, kısa olması ve daha önce de bahsi geçen konuların tekrar edilmesi itibarıyla kitaba dâhil edilmemesi daha doğru bir yaklaşım olurdu, kanaatindeyim.

5. bölümde, *Mühellebî* ve eseriyle ilgili kitap kaleme almış Suriyeli yazar Teysir Halef'in takdim kısmına yer verilmiştir. Yazarın, dönemini nasıl etkilediğinden ve eserin bugünkü değerinden söz edilmiştir. Örnek vermek gerekirse, bugün hâlâ Sudan ile ilgili kapsamlı bir eser bulunamazken yazar, eserinde bu coğrafyayla ilgili bilgiler vermiştir, yazarın inancından ve dünya görüşünden bahsetmiştir. Burada özellikle Sünnî âlimlerin *Mühellebî*'yle neden ilgili olmadıkları da irdelenmiştir. Devamında kitabın tarihi ve konuları üzerine detaylar verilmeye başlanmıştır. Bu bölümün genel hatlarıyla önemli bir bölüm olduğu kanaatindeyim. Zira eser bir başka yazar tarafından analiz edilerek ve bu analizlere ışık tutularak baştan bir hazırlık yapılmıştır. Ancak aynı bölümde çok fazla alıntı olduğunu da

düşünmekteyim. Bu durumun, derli toplu bir akışın sağlanamamasına ve anlatılmak istenenin net anlaşılmasına sebebiyet verebileceği kanaatindeyim.

6. bölümde kitabın detaylı bir şekilde incelendiği görülmektedir. Burada *Kitabü'l-Azîzi* ile ilgili önemli konuların başında, *Belh coğrafya ekolü* usulüne göre bölgesel bir anlatısı olduğunun ortaya atılması gelmektedir. Yazar, İslam coğrafyası özelinde kaleme aldığı kitabının açıkça bu ekole ait bir eser olduğunu vurgulamıştır. Bu bölümün alt başlıkları ele alındığında, dönemin İslam coğrafyacılarının Mühellebî'den alıntıları üzerinden *Kitabü'l-Azîzi*'nin şekillenişinin parça parça, detaylıca ve bol dipnotla incelendiği görülmektedir. Sırasıyla; Yakut el-Hemevi, Ebü'l-Fida, İbnü'l-Adimi'de geçen yerler alındıktan sonra bunların isim versiyonları da tablo hâlinde okuyuculara sunulmuştur. Buradaki alt başlıklar arasındaki “Batı Literatüründe Mühellebî” başlıklı 6. kısım bana göre çok önemlidir. Ancak bu konuya kitabın ortasında yer verilmesinin ilginç bir tercih olduğunu düşünüyorum. Bu başlık altında, pek çok oryantalist yazarın araştırmalar yaptığının ve eserlerinde ona yer verdiklerinin tespiti yapılmıştır. Yine burada, çoğu Avrupalı yazarın Mühellebî'nin kitabının kaybolduğu fikrinde olduğu belirtilmiştir.

7. bölümde kitabın tercümesine yer verilmiştir. Yerleşim yerlerinin dinî ve kültürel özellikleri; yerel halk, hayvancılık, giyim ve bölgesel tarım ürünleri hakkında önemli bilgiler sağlanmaktadır. Dönemin sosyal ve ekonomik düzeni kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Murat Ağarı, bu bölümde, dağınık hâlde bulunan anekdotları bir arada ve derli toplu bir şekilde ele almaktadır. Bahsi geçen yerleşim yerlerinin ve şehirlerin her birinin detaylıca anlatıldığı görülmektedir.

Son bölümde ayrıca, dil ve tercüme konuları ön plana çıkmaktadır. Özellikle altı çizilen konu, çeviriye sadık kalındığıdır. Üslup, dönemin uzaklık ve ölçü birimleri, yer adlarının karşılık geldiği adların açıklandığı belirtilmektedir. Coğrafya eseri olduğundan, bir hayli hassas yaklaşılmış ve yer adlarının tam karşılığı verilmeye çalışılmış ancak bazen Arapçadan direkt çeviriler yapılmak durumunda kalınmıştır. Eser, direkt olarak kaynağı bulunmadığından, farklı coğrafyacıların kaynaklarından yararlanılarak derleme bir şekilde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Eserde, Mühellebî tarafından 254 yerleşim yerinden bahsedilmesi ve bu yerleşim yerlerinin kültürel, toplumsal ve ekonomik özelliklerine değinilmesi dikkat çekicidir. Ancak, İslam dünyasının merkezi sayılan Mekke, Medine gibi şehirlerin eserde yer almamasının yazarın Şii mezhebine olan bağlılığıyla açıklanabileceği değerlendirilmiştir. Bu, eserin objektifliği açısından eleştiriye açık bir noktadır. Ayrıca Mühellebî'nin dönemi itibarıyla kaynaklarda az rastlanmasının sebebinin, Fatımi döneminde yaşamış olması ve Sünni coğrafyacıların genellikle kaynak olarak göstermemesi olabileceği şeklinde yorumlarda da bulunmaktadır.

Sonuç olarak bu kitabın, Orta Çağ İslam coğrafya literatürü açısından kıymetli bir eser olduğunu düşünüyorum. Bu düşüncede etkili olan, başta, üzerine çok az veri bulunan ve alıntılarla bahsi geçen bir âlimin eserinin ortaya çıkarılması için girişilen emek ve çabadır. Çalışmanın çevirmeni tarafından

dönemin diğery coğrafyacılarının kitaplarının çevirisinin yapılmış olmasını da şahsımca kıymetli buluyorum. Yeri gelmişken, kitabın genel okuyucu kitlesine hitap etmediğini söylemem gerekir. Kitabın muhtevasını oluşturan kişi ve eseriyle ilgili tek çalışmanın bu olması oldukça kıymetlidir. Bununla beraber Batı literatüründe dahi en az beş altı çalışmanın yapılmış olması dikkat çekici bir konudur.